

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
XXIV

NeŐir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERŪNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XXIV

İstanbul - 2004

BİR TARİHÇİNİN OLUŞUMU:
RICHARD KNOLLES ve TÜRK TARİHİ

Salih ÖZBARAN

Giriş

İngiltere’de Osmanlıları ele alan tarihçilik sözkonusu olduğunda ya da İngiliz toplumunun "Türkler" ile ilgili tasvirleri gözönüne getirildiğinde çoğu kez Richard Knolles’in satırlarından yansıyan Osmanlı (=Türk/İslâm) imgesi ile karşı karşıya gelinmiştir: Eminim benim gibi birçok tarihçi böyle bir gözlemlerde bulunmuştur. İlk kez 1603 yılında basılmış ve Osmanlılar hakkındaki düşünceleri bazı kalıp sözcüklerle verilmeye çalışılmış olan Richard Knolles’in 1638 yılında çıkan o kocaman cilt 5. baskı *Türk Tarihi* ile karşılaştığımda onca oyun yazarına, tarihçiye ve İngiliz toplumuna derinden etki yapmış olan bir tarihçiyle yüzyüze gelmişim. Bu zorunlu bir karşılaşmaydı benim için; Londra Üniversitesi’nin *School of Oriental and African Studies*’inde yıllarca Osmanlı tarihi dersleri vermiş Vernon J. Parry’nin Knolles’in tarihi üstüne yaptığı bir çalışmanın -aslında sonuçlanmayan doktora tezinin- bana teslim edilen kısımlarının esas kaynak ile karşılaştırılmasıydı.

1999 yılı başlarında -Parry’nin ölümünden 25 yıl ve karısı Lydia’nın ölümünden bir yıl kadar sonra- Parry’nin baldızları Hilda McKenzie ve Vicky McKenzie’yi İngiltere’nin Somerset bölgesinde yer alan South Petherton belde-sinde ziyaret ettiğimde bana bir dosya verilmişti. Kimi notlar, 1950’li yıllardaki Londra Üniversitesi School of Oriental and African Studies’in araştırma ve eğitim/öğretim kadrosunu içeren geniş bir fotoğraf, T.C. Devlet Bakanlığı’nca "Türkiye Cumhuriyeti’nin 50. yıldönümü" vesilesiyle 29 Ekim 1973 tarihinde verilen "takdir ve şükran" belgesi yanında, *Richard Knolles’ History of the Turks* başlığını taşıyan ve daktilo edilmiş bir araştırma ile karşılaştım. Çok

OSMANLI ARAŞTIRMALARI, XXIV (2004).

şaşırdım; bir o kadar da onurlandırılmış hissetmişim kendimi. Böyle bir dosya bana verilmişti, istediğim biçimde değerlendirmem için izin lutfedilmişti. Pek fazla zaman yitirmeden çalışmaya koyuldum, Cambridge'te bulunduğum yılların bana verdiği avantaj ile Parry'den daktilo edilmiş durumda kalan böyle önemli bir araştırmanın üzerine eğildim, gerekli kontrolleri yapmaya çalıştım. Sonunda, Hilda ve Vicky'nin onayı, hatta parasal katkıları ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın yayını üslenmesiyle kitabı bastırdım.¹ Bu makale -benim Knolles'ın 1638 baskısından yararlanmamla birlikte- Parry'nin Knolles ve eseri hakkında ortaya koyduğu değerlendirmeler üstüne kurulmuştur; ve bir süre önce Orhan Burian'ın 50. ölüm yıldönümü nedeniyle İzmir'de düzenlenen bir sempozyumda kısaca dile getirdiklerimin biraz ayrıntılı versiyonunu oluşturmaktadır.²

Richard Knolles'ın "Genel Türk Tarihi" başlığı altında yazdığı, aslında, Osmanlı tarihidir ve başlığın devamında geçen "...Osmanlı hanedanının yükselişi..., Osmanlı sultanlarının hayatları ve fetihleri..." merkezlidir; iddiasına göre, eski ve çağdaşı en iyi kaynaklara dayandırılarak yazılmıştır:

The Generall Historie of the Turkes, from The first beginning of that Nation to the rising of the Ottoman Familie: with all the notable expeditions of the Christian Princes against them. Together with the Lives and Conquests of the Ottoman Kings and Emperours Faithfullie collected out of the best Histories, both auntient and modern, and digested into one continuat Historie untill this present yeare 1603.

Kitap, temelde, üç ana bölüm içermektedir: a) Türklerin genel tarihi, b) Osmanlı sultanlarının hayatları ve yaptıkları fetihler, c) Türk imparatorluğunun yüceliğine ilişkin diskur.³ Burada hemen hatırlamakta yarar vardır ki, Knolles, özellikle Balkan ülkelerinde Osmanlılarla gelen değişimi göz önünde bulundurarak "Bizim Türk dediklerimiz....Müslüman olarak çağrılmak istiyorlar" şeklinde açıklama gereğini duyuyor ve "Türk olarak çağrılmayı sitemkâr ve

¹ V. J. Parry, *Richard Knolles' History of the Turks* (ed. Salih Özbaran), Tarih Vakfı: İstanbul, 2003.

² Mayıs 2003'te düzenlenen Orhan Burian sempozyumu için böyle bir konu üstüne bir bildiri hazırlamamda teşvikkâr olan, burada -genişletilmiş biçimi dahi olsa- yayınlanmasına, sempozyum komitesi adına, izin veren Prof.Dr. Zeki Arıkan'a teşekkür ederim.

³ Parry, *Richard Knolles' History...*, s. 47.

onur kırıcı olarak" algıladıklarını bildiriyor. Knolles'a göre, Osmanlı yönetiminde elinde yetki bulandıran hiçbir Türk asıllı kişi yoktur; Türkler Anadolu'dadırlar.⁴ Her ne ise, Avrupa'da İslâmiyeti bayrak edinmiş, ona Avrupa topraklarında ve sınır boylarında yeni ve kozmopolit bir boyut getirmiş Osmanlı imparatorluğunu bu niteliğine rağmen "Türk" olarak kimliklendirmesi, belki daha doğru bir ifadeyle Osmanlıları "Türk" imgesiyle yansıtması açıktır ve 12. yüzyıldan beri gelişen -Türk ile İslâm'ı anlamdaş hâle getiren- bir geleneğin devamıdır.

Knolles üstüne bazı kısa değerlendirmeler

Batı dünyasına ait gezginlerin, diplomatların, ajanların, meraklıların andığı dönemde Osmanlı ülkelerindeki gözlemlerine ilişkin tarih edebiyatının zenginliğini biliyoruz. Burada onları saymanın bir anlamı yok.⁵ Ancak, tarihçiliğin bizlere tam yansıtamadığı gelişmeler açısından bakıldığında, Knolles'ın başka ve rakip bir dünyaya ilişkin tarihinin -eksikliklerin teslimiyetini yadsımadan- çok önemli bir eser olduğunu söylemek mümkündür. Üslûbu pek çok kişiyi etkileyen, İngiliz centilmeninin kitaplığını süslemiş olan bir değere sahipti Knolles; onsekiz ve ondokuzuncu yüzyıllarda bile övülmeye layık görülmüş, özellikle Samuel Johnson için "olayların olağanüstü bir çeşitliliği"ni yansıtmıştı; Lord Byron'ın Levant ilgisini arttırmış, şiirlerine renk katmıştı; "Elizabeth İngiltere'sinin Osmanlı'ya olan alâkasını gösteren en kalıcı" eseri olmuştu.⁶ 1937 yılında, Rönesans döneminin İngilteresi'nin Türkiye imgesini ele alan ve sonradan klasik olacak bir kitap yazan Samuel C. Chew, Knolles'ın bu eseri için "bu yıl (1603) Rönesans döneminin Türkiye ile ilgili en büyük çalışması ortaya kondu" deme gereğini duymuştu.⁷ Tarihçiliğin Avrupa'da bile, politik ve askerî serüvenleri ön planda tuttuğunu, günlük yaşama kadar inen çalışmaların çok yakın yüzyılların eseri olduğunu anımsamak ve Osmanlılardaki tarihçiliğin

⁴ Parry, *Richard Knolles' History...*, s. 74.

⁵ Berna Moran'ın *Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası* (Edebiyat Fakültesi: İstanbul, 1964) isimli araştırmasının bu konuda hazırlanan önemli çalışmalardan biri olduğunu hatırlatmakla yetinmek istiyorum.

⁶ B.H.Beck, *From the Rising of the Sun: English Image of the Ottoman Empire to 1715*, Peter Lang: New York, 1987, s. 40-48.

⁷ S. C. Chew, *The Crescent and the Rose: Islam and England during the Renaissance*, Oxford University Press: New York, 1937, s. 111.

ne denli kapalı kapılar ardında kaldığını akla getirmek kıyaslamanın insafını biraz daha arttıracaktır sanırım.

1940'lı ve 50'li yıllara gelindiğinde, Knolles'in etkisini, dönemin İngiliz edebiyatında "Türk" imgesinin oluşmasına öncülük eden yazarlardaki etkisini arayan Orhan Burian'a özel bir yer vermek gerekiyor. Şöyle diyordu Orhan Burian, çok yakın bir zamanda su yüzüne çıkan ve yayınlanan bir makalesinde:

Richard Knolles'in *Generall Historie of the Turkes*'i İngiliz dilinde yazılan ilk tarihlerden biridir ve Johnson ve Coleridge gibi sezgi sahiplerince Elizabeth dönemi nesrinin bir anıtı olarak övülmüştür. Yayınlandığı andan itibaren çok popüler olmuştur. I. James'e ithaf edilen 1603'teki birinci baskısını 1610'daki ikinci baskısı izledi; yazar bu versiyonu o tarihe kadar genişletti ve basım aşamasını gördü. Onyedinci yüzyılda birçok basımı yapıldı; Rycout'un gözden geçirip genişlettiği versiyon 1700'de tamamlandı ve John Savage'in hazırladığı kısaltılmış bir versiyonu da 1701'de gerçekleştirildi. Bir yüzyılı aşan bir süreç boyunca Türk tarihine ilgi duyanlar için İngilizce temel bir kaynak oldu. Ancak bu Knolles'in eserinin tamamen özgün olduğu anlamına gelmez. Önsözünde kaynak olarak birçok Latin ve Fransız yazarlarını saymasına karşın, daha sonraki akademisyenler onun esasında Boissard'a dayandığı sonucuna varmışlardır. Her neyse, terkip ona aitti ve bu terkipi hem dramatik hem de renkli hale sokan yeteneğe sahipti. Konusuna karşı modern bir tarihçiden beklediğimiz tarafsızlığı göstermez; tarafgirdir, hatta önyargılıdır. İnancına düşman olanlara karşı nefretle yazar. Ancak, gerçek bir Elizabeth çağı insanı olarak, konusunun akışı içinde büyülenmiş gibidir. Küçük bir ulusun, üçyüz yıl içinde, güç gösterisinde ve görkemde rakipsiz bir imparatorluğun doruklarına yükselişi onun mevzuu idi.

Burian'ın makale konusu yaptığı Thomas Goffe için malzeme hazırдыr böyle bir eserde; *The Raging Turke* ve *Couragious Turke* başlıklı tarihsel oyunları, Knolles'in *Tarih*'inden istediği besini almıştır; Türklere ait trajedilerinde tamamen bu esere bağımlı kalmıştır.⁸

⁸ O. Burian, "Interest of the English in Turkey as Reflected in English Literature of the Renaissance II: Thomas Goffe, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XIX, 1999, s. 99-121.

Benim burada amacım, Burian'ın andığı oyunlarda Knolles'ı nasıl ve ne kadar kullandığı değildir; Knolles'ın *Tarih*'ini bu vesileyle dile getirmektir. Gerçekten, bir ara çok kullanılmış, sonra neredeyse unutulmuş; kimilerince değersiz bulunmuş, ama bazılarınca çok ciddiye alınmış böyle bir tarih eserini *hasbelkader* elime geçen bir çalışmaya dayanan ve bu vesileyle Knolles'ın 1638'de basılan nüshasından gerekli yerleri gözden geçiren birisi olarak değerlendirmek isteyeceğim.

Osmanlı tarihçiliğiyle kıyaslama

Önce, yakın geçmişte yapılan bir karşılaştırmalı incelemeyi dile getirmek istiyorum: Osmanlıların gerileme eğilimine girdiği zannıyla yazılan ve onaltıncı yüzyıl sonlarıyla onyedinci yüzyıl başlarında dolaşan, aslında geçmişin "altın çağ"ına dönüş hayalleri taşıyan risale edebiyatı döneminde bir saray tarihçisi (*şehnâme*) Talikî-zâde Mehmed el-Fenarî'nin *Şemailnâme*'siyle Knolles'ın *Tarih*'ini kıyaslayan Osmanlı tarihçisi Christine Woodhead'in soru işaretiyle başlayan bir makalesi bu; Knolles'a atfedilen ve bazı tarihçilerin daha önceleri dile getirdikleri üzere, 1600 yıllarında "yeryüzündeki korkunç terör müdür" (?) Osmanlı imparatorluğu sorusunu yansıtıyor.⁹ Woodhead, şüphesiz, Knolles'ın kullandığı bu tanımın çok ötelere gidiyor, imparatorluğun övüldüğü noktalara temas ediyor; ancak, Osmanlıların Avrupa kıtasına *tehdid* oluşturdukları yolundaki değerlendirmelerin abartıldığına ve imparatorluğun iç düzenine ilişkin sorunların işlenmediğine hükmediyor. Aslında Woodhead, Knolles'ın Osmanlı tarihi yazmadaki amacının İngilizlere "düşman Müslümanlar'ın gücü"nü açıklamak ve "Hıristiyanları kendi savunmaları için birleştirmek" olduğunu belirtiyor; bu sorunların neler olduğunu göstererek onaltıncı yüzyılın sonundaki tarihçiliği dünya ölçeğinde kıyaslamış oluyor. Bir bakıma, Knolles'ın gözünde Osmanlıların batıya (ve dahi doğuya) karşı askerî seferlerden ve sultan portrelerinden ibaret bir imparatorluk gibi gösterilmesini eleştiriyor. Doğrudur ve yıllar, yüzyıllar öncesince başkaları da söylemiş ve yazmıştır bu saptamaları. Örneğin, Roma imparatorluğunun çöküş öyküsünü onsekizinci yüzyılda kaleme alan Edward Gibbon, Knolles'da alıntılarını ve

⁹ C. Woodhead, "The Present Terrour of the World?": Contemporary Views of the Ottoman Empire c1600", *History: The Journal of the Historical Association*, vol. 72/234, February 1987, s. 20-37.

savaşların sayfalar dolusu olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰ Tarihçiliğin günümüzde, hatta ondokuzuncu yüzyılda, ulaştığı konu çeşitlemeleri ve yaklaşım farklılıkları düşünüldüğünde Woodhead'in belirttiği; yani bir Osmanlı *şehnâme-i* sinin Osmanlının iç düzenine ait, özellikle de devamlılık, dayanıklılık; dinde reform, yasaların işlerliği ve ekonomik refah gibi konuları işlerken, Knolles'in fetihlerden sözetmesini tekyanlı tarihçilik, daha doğrusu konularını yeterince çeşitlendirememiş bir yaklaşım- olarak niteleyebiliriz. Gerçekten, Knolles'in yeniçeri düzeni üstüne yazdıklarının ötesinde kurumlara ilişkin çok şey yazmamış olduğunu düşünüp, onun karşısında saray tarihçisi olmasına ve yazdıklarının sansürden geçmiş bulunmasına karşın bir *şehnâme-i* nin sosyal, ekonomik ve kültürel konuları devreye sokmasını sevinçle karşılayabiliriz. Bu arada andığımız döneme (ve Knolles'a) çağdaş olan Gelibolulu Mustafa Âli veya Selânikî Mustafa Efendi'nin tarihlerinde savaş ve politika cenderesindeki tarihçiliğin kimi zaman -nadirattan olsa ve kâfi bilgiye dayanmasa bile- dışına çıkıldığını hatırlayarak, açılımları takdir edebiliriz. Âli'nin de içinde bulunduğu gelenek çerçevesinde "tarihlerinin Osmanlı'ya ayırdıkları bölümlerinde Farsça ve Arapça yazılmış yaşamöyküsü kaynaklarından, *Tevarih-i Al-i Osman* türü yapıtlardan, kendi belleklerinden ve sözlü kaynaklardan" yararlanarak Osmanlıların siyasal meşruiyetiyle birlikte kültürel bir karışımı yansıtmaya gayreti içinde bulduklarını onaylayabiliriz.¹¹ Yaşadığı dönemi yazmış olan Selânikî'nin yazılı ve şifahî kaynaklara dayanarak serhadlerden gelen haberlere dayanarak öğrendiği tayinlere, devlet kurumlarındaki ve ekonomik düzendeki bozukluklara ve benzer değişimlere kadar değinmiş olmasını tarihçilik adına memnunlukla karşılayabiliriz.¹² Ve bütün bu yorumlar sonunda, Woodhead'in de belirttiği gibi, Osmanlı tarihçiliği için kullanılması kaçınılmaz olan yerli kaynakları kullanmada "Batılılar"ın eksikliklerini¹³ dile getirebiliriz. Ancak iki önemli noktayı gözönünde tutmak gerektiğini de unutmamalıyız: ilki tarihin biraz da edebiyat niteliğiyle kime seslenmek istediği; ve diğeri Taliki-zâde'nin o zamanın bir "millet-i mesihîye" sine, örneğin İngilizlere, ilişkin olarak yazma

¹⁰ E. Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire*, ed. J. B. Bury, cilt VII, London, 1900, s. 24.

¹¹ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı* (çev. Ayla Ortaç), Tarih Vakfı: İstanbul, 1996, s. 250.

¹² Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî* (hazırlayan Mehmet İpşirli), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1989, cilt I, s. XVIII.

¹³ Woodhead, "The Present Terrour...", s. 21.

teşebbüsünde bulunabileceği bir tarihin ne denli içsel konuları kapsayabileceği ve bunda ne kadar başarılı olabileceği. Bilindiği üzere, sözünü ettiğim onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında ve onyedinci yüzyılın başlarında, Osmanlı tarihçiliğinin İslâm tarihine giriş mahiyetindeki özetleri ve Osmanlı tarihini tamamlama amacıyla girilen bazı tercümelerle başka ülke ve toplumların tarihlerine değinilmiş olmasının ötesinde -Knolles'in Osmanlı tarihi için yaptığı hazırlık ve girişimi örneğindeki gibi- bir tarih ortaya konulamamıştır.¹⁴

Parry'nin elimdeki çalışmasının son bölümünde değindiği üzere "Knolles, en azından, zevkleri ve önyargıları aristokratik nitelikli olan bir ortamın çevresinde" yaşamış ve yazmıştır".¹⁵ Osmanlı'da da benzer durum vardı: aydının, bürokratin ve üst düzey *askerî* yetkilinin beklentileri pek farklı değildi. Tarihin kimlere ve ne tür edebî, eğlendirici, uyarıcı ve İslâmî fetih mesajları vermek istediği bilinmekteydi. Woodhead, bizzat, Taliki-zâde'ye ait bir *Şehnâme*'de, askerî seferlerin Osmanlı tarihçiliğinde ne kadar önem taşıdığını özellikle belirtmiştir:

Şehnâme'nin kaleminden çıkan ürünün tasvir ediciliği kadar edebî bir sanat eseri olma amacı vardı. Böyle bir durum Ta'likî-zâde'nin *Şehnâme-i Hümayûn*'u için özellikle geçerlidir: temelde tarihsel olayların bir kaydı olan bu eser dönemin Osmanlı *inşa* sanatındaki inceliğin mükemmeliyetini ifade eden birincil bir vasıta olmuştur.¹⁶

Osmanlı (Avrupa'da *Türk*) imgesini yansıtanlar bu tür kalıpları dile getirmişlerdir çoğunlukla; böylece Avrupa'nın kendisi karşısında yaratageldiği imge (*imaj*) çok daha kolay saptanabilmiştir, daha doğrusu öyle sanılmıştır. Oysa "Türk takdirkarlığı" ile "Hıristiyanlığın belâsı" arasında çok geniş bir marj bulunmaktadır ve sorun siyah-beyaz, ya da artı-eksi tezatlığı içinde geçiştirilemeyecek türdendir. Beni burada işin daha çok tarihçilik yanı ilgilendirmektedir. Knolles'in tarihçiliğini bir yerlere oturtmak, Osmanlılardaki *şehnâme*cilik ya da onaltıncı yüzyıldan onyedinci yüzyıla geçiş sürecindeki *nasihatnâme* ve Osmanlı tarihçiliği yaklaşımı karşısındaki pozisyonunu görmek

¹⁴ F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (çev. Coşkun Üçok), Kültür ve Turizm Bakanlığı: Ankara 1982.

¹⁵ Parry, *Richard Knolles' History...*, s. 87.

¹⁶ C. Woodhead, *Ta'likî-zâde's şehnâme-i hümayûn: A History of the Ottoman campaign into Hungary 1593-94*, Klaus Schwarz Verlag: Berlin, 1983, s. 2.

önemli olacaktır. Burada Parry'nin keşfettiklerinden başka bir şey sunmama-
cağım sizlere; 1960'lı yıllarda benim doktora danışmanlığı yapan, 1974'de
ölen ve 1999 yılında baldızları tarafından bana verilen "*Richard Knolles'
History of the Turks*" başlığı altında hazırladığı daktilo edilmiş olarak kalmış
yorumlarına değineceğim.

Bir tarihçinin oluşumu

İngiltere'de Northamptonshire'da Cold Ashby'de oturan bir aileye
mensup olan Knolles, Oxford'un Lincoln College'ında okudu; 1564/65
döneminde Edebiyat Lisansını, 1970 yılında da Masterını tamamladı.
Ardından Kent yakınlarındaki Sandwich'te bulunan Free School'un müdürü
(Master) oldu. Bir Türk tarihi yazmak için uygun bir yer sayılmasa da
Knolles'in Osmanlı tarihi yazma serüveni burada başladı ve yaşamının son yılı
olan 1610'a dek bu beldede sürdü. Andığım bu okulun kurucusu *Devlet
Hazinesi*'ndeki Sir Roger Manwood idi ve kuruluş Canterbury başpiskoposu
Parker'ın yardımıyla olmuştu. Knolles'in okula atanması da Osmanlı
konumunu iyi bilen ve Sir Roger'in oğlu olan Peter Manwood sayesinde
gerçekleşmişti. Böylece, gerek Parlamento'da etkili bir kişinin hâmilîği gerekse
kilise çevreleriyle olan ilişkileri, bu arada Arkeoloji Cemiyeti üyeliğinden dolayı
genişleyen bilim ve edebiyat dünyası, onu bu yolda teşvik etti. Şüphesiz en
büyük yardım ve özendirme Knolles'in ifade ettiği üzere "benim sürekli ve tek
konforum ve yardımcım" ve "çok iyi arkadaşım" diye tanımladığı Peter
Manwood'dan gelmişti.¹⁷

Parry, Knolles'ı Osmanlı tarihi yazmaya iten sebepler arasında, Türklerin
durumunun, özellikle Avrupa'daki ilerleyişlerinin İngiliz centilmenler ve
akademisyenler arasında sıklıkla konu edilmeleri ve Knolles'in de böyle bir
çevre içinde bulunmuş olmasını saymaktadır; ancak, o sıralar, Knolles'in
Türk tarihine ilgisinin ne denli ciddi olduğunu kestirmenin açık seçik kanıtları-
nın bulunmadığını da ifade etmektedir. Bilinen bir şey ise, Peter Manwood'un
Türklerin Avrupa'daki ilerleyişleriyle yakından alâkadar olduğudur ve
Knolles'ı teşvikleridir. Ayrıca, Manwood ile yakınlığı bulunan, kitap ticare-

¹⁷ Osmanlılarda bir bilgin veya sanatkâr için "sahib-i mülk" padişahın ya da bazı devlet
erkânının himâyesinin, Knolles'ı daha bilinçli destekleyenler arasında yapılabilecek bir
kıyaslama için bakınız: Halil İnalçık, *Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat
Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu Batı Yayınları: Ankara, 2003.

tiyle meşgul olan ve bizzat Minadoi'nin *Historia della Guerra fra Turchi et Persiani* adlı eserini ve Soranzo'nun *Ottomanno*'sunu İngilizceye tercüme eden -hatta Tarducci'nin *Il Turco Vincibile in Ungheria* adlı çalışmasını çevirmeye niyetlenen ama ömrü yetmeyen- Abraham Hartwell'in Knolles'u tanıdığı olabileceğidir.¹⁸ Knolles'ın Osmanlı dünyasını tanıyan, oradan gelen ya da oralardan haberler almış bazı kişilerle karşılaşmış olmasının veya eserlerini okumuş olmasının da kitabını yazmada etkili olduğu söylenebilir. 1570-71 yıllarında Kıbrıs'tan kaçanlar, kuzeni Roger Howe'ın İstanbul'dan getirdiği bilgiler, Lord Zouche gibi Avrupa'yı tanıyan, elçiliklerle irtibat kuran kişilerin yazışmalarındaki açıklamalar ya da esir olup sonradan kurtulan bazı Macar asillerin İngiltere'ye geldiklerinde bıraktıkları etki ve bilgi Knolles'ı yazmaya yöreklendiren hususlardan bazıları olmalıdır.¹⁹ Knolles'ın böylece ve zamanla artan ilgisi, daha ayrıntılı incelemelere dönüşmeye başlamıştır; kendi ifadesiyle "bu barbar ulusun... alışılmamış ve öldürücü değişimi"nin, "zamanımızın tanık olduğu bu müthiş terör"ün ve "trajik tarihlerinin melankolik aşamaları"nın peşindedir artık.²⁰

Knolles'ın kaynakları

Knolles, Oxford'da aldığı eğitim sonucu, Latince kaynakları iyi değerlendirebilmişti; Latinceye çevrilmiş olan kimi Türkçe kroniklerden yararlanmıştı.²¹ Özellikle 1591 yılında basılan Johannes Leunclavius'un *Historiae Musulmanae Turcorum*'undaki ve yine aynı yazarın 1596 yılındaki baskısından yararlandığı *Annales Sultanorum Othmanidarum*'undaki otantik Türkçe kaynaklar, kendi diliyle "ilk Osmanlı sultanlarının hayatları" için tam bir dayanaktı. Leunclavius'un çok iyi bir çevirmen, Bizans ve Türkçe çalışmalar üstüne değerli bir araştırmacı olduğu ve sonradan kaybolmuş daha eski tarihli Türkçe bir yazmayı kullandığı düşünülürse, Knolles'in Osmanlı'nın ilk yüzyılları açısından ele geçirdiği kaynakların önemi daha da belirginleşir.²²

18 Parry, *Richard Knolles' History...*, s.13.

19 Parry, *Richard Knolles' History...*, s. 14-15.

20 Parry, *Richard Knolles' History...*, s. 16-17.

21 Parry, *Richard Knolles' History...*, s. 113-118.

22 V. L. Ménage, "The Beginnings of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East* (Ed.B.Lewis and P.M.Holt), Oxford University Press:London, 1962, s. 179: Günümüzde oryantalist olmayan birisi, onbeşinci yüzyıl Osmanlı metinlerinin çevirileri

Bu erken yüzyıllar için Bizans kaynaklarının bir hayli kullanıldığı, Parry'ye göre ise eserin büyük bir kısmı için kullanıldığı, hemen belirtilmesi gereken bir husustur.²³ Zonaras, Choniates, Gregoras ve Chalcocondylas gibi Bizans tarihçilerini içeren ve 1587 yılında Frankfurt'ta basılan *Historia Rerum in Oriente Gestarum* çok önemli bir derlemeydi yazar için.²⁴ 1591 yılına kadar yazdıklarını daha sonra eline geçen diğer kaynaklarla tamamlamıştı. Eser uzun bir prosesin zaman zaman kaynak yetersizliği üzerinde durmasıyla ancak 12 yılda tamamlanmıştı, ağır bir süreç geçirmişti.²⁵ Şüphesiz Avrupalı yazarların da eserlerini kullanmıştı; görgü tanıkları, çeviriler, derlemeler içeren Callimachus, Barletius, Spandugino, Menavino, Fontanus, Giövio, Busbecq, Pigafetta ve Minadoi gibi yazarların eserleri bu meyanda sayılabilir. Parry, Knolles'in ilgi alanına giren ve İngilizce olarak 1561 ve 1609 tarihleri arasında, yani onun zamanında basılan 72 derleme ya da eser saptamıştır.²⁶ Knolles'in tarihinin 1610 yılında yayınlanan ikinci baskısı için özellikle İstanbul'a giden gezginlerin seyahatnâmelerinin ve görgü tanıklarının devreye girdiğini de görebiliyoruz.²⁷ Bu arada, Avrupa'daki kitap fuarlarının ve yayınevlerinin önemini de vurgulamak gerekir: İngiltere'de Türklerle ilgili bilgi almak isteyen aydınların ve bilginlerin, onlara yabancı olmayan ve Almanya'nın güneyi ve özellikle Venedik ile bağlantılı olan Frankfurt gibi bir merkezin sunduğu çeşitliliği değerlendirdiklerini de unutmamak lâzımdır. Osmanlıların 1565 yılındaki Malta kuşatması, 1566'daki Zigetvar seferi, 1570-73 arasında gelişen Kıbrıs ve İnebahtı olayları, hepsinden de önemlisi 1593-1606 yıllarında sürüp-giden Macaristan'daki Avusturya savaşlarının yansımaları -özünde Hıristiyanlık karşısında ilerleyen bir İslam/Türk imparatorluğunu daha yakından tanıma arzusu- kitap, pamflet veya tek sayfalık haber yayın ve ticaretinin başlıca

bakımından *Generall Historie of the Turkes* üstüne 1600'de çalışmış olan Knolles'dan pek fazla avantajlı durumda değildir.

23 Parry, *Richard Knolles' History...*, s. 118-119.

24 Parry, *Richard Knolles' History...*, s. 18.

25 Knolles'a göre "This Historie for the most part... passed through, and brought to some good perfection, was yet by me againe laid aside, and like ynough even as an abortive fruit to have perished in the birth before it was growne to perfection, had I not many times fainting in the long and painefull travel therewith, by my especiall good friend Sir Peter Manwood... a lover and great favourer of lerning... beene still comforted and as it were againe revived, and now finally encouraged to take it in hand, and so at length as I might to perfect it..." (Parry, *Richard Knolles' History...*, s. 19).

26 Parry, *Richard Knolles' History...*, s. 94-104.

27 Parry, *Richard Knolles' History...*, s. 68.

nedenlerinden biriydi. Parry'ye göre, Londra kitap alışverişinde önemli bir yer tutmuş olan John Wolf (1547-1601) Floransa'da kitap basım sanatını öğrenmiş, kitaplarını Frankfurt'ta pazarlamıştı; Antonio Pigafetta'nın *Itinerario a Costantinopoli*'si başta olmak üzere en azından 14 eser yayınlamıştı. Knolles, tüm bu gelişmelerin farkındaydı ve onlardan istifade ediyordu.²⁸

Eseri 1603 yılında yayınlandı; öldüğü yıl olan 1610'da kendi ilavelerini içeren bir baskısı yapıldı. Sonradan 1621, 1631 ve 1638 yıllarında basımına gerek duyuldu. Böyle bir durum kitabın başarısını simgeliyordu. Çoğu Edward Grimeston'ın kaleminden çıkan "Genel Tarih" dizisinde yer alan Fransa, Hollanda, İspanya ve Venedik gibi ülkelerden daha fazla ilgi çekip daha bir sıklıkla basılmış olduğunu vurgulamalıyım. Altıncı ve son baskısı ise, ancak 50 yıllık bir aralıktan sonra, 1687'de yapılabilmektedir. Ünlü tarihçi Rycout, düzeltmeler ve eklerle yeniden hazırladığı bu son edisyonda Knolles'ın yazdıkları için "çeşitli yazarlardan derlenmiş mükemmel bir koleksiyon" övgüsünde bulunmuştur. Kendisi 1660 yılından sonraki tarihi, kişisel çalışmalarıyla ve Osmanlı dünyasındaki kalış yıllarındaki deneyim ve bilgilenmesiyle zenginleştirmiştir.

Son birkaç değerlendirme

Tarihçiliğin Osmanlılar ile ilgili olarak günümüzde -onca teknik gelişmelere ve kaynak artışına karşın- pek çok probleminin varolduğunu unutmamak gerekir öncelikle. Tartışmalar sürmektedir; üstelik, Knolles'ın ya da Osmanlı *fetihnâme* veya *nasihatnâme* yazarlarının miras bıraktıkları eserlerin içeriklerini değiştirme, düzeltme veya geliştirme yönünde belirgin bir başarıya ulaştığımızı söyleyemeyiz. Dolayısıyla, burada konu ettiğimiz Türk/Osmanlı tarihinin 16-17. yüzyılların bağlantısındaki Knolles görüşü bizleri çok şaşırtmamalıdır. Knolles'ın esinlendiği fikirler -ona göre- tanrının istediği yönde gelişmiştir: kendisini Hıristiyanlığa adanmış bir kişi için "Türkler" Hıristiyanlığın musibetidir; imparatorluklar yükseldikten sonra düşüşe mahkûmdur; ve Hıristiyan güçler arasındaki anlaşmazlık bütün bu zararlara sebep olmuştur. Knolles'a göre "Türkler", Hıristiyanlığın baş düşmanıdır; bu nedenle, Osmanlılara karşı girişimlerde bulunmuş olan başka Müslüman liderleri övmüştür; örneğin Timur'u methetmesi ya da Kansu Gûri'ye karşı yapılan savaşı mertlikten uzak sayması ve savaşın yiğitçe yapılması halinde ("*if the bataille might have been*

28 Parry, *Richard Knolles' History...*, s. 31 vd.

tried by true valour") Memlûkların muzaffer olmaları gerektiğini ileri sürmesi bu yüzdendir.²⁹ Şah İsmail için de aynı şeyleri söylemektedir: Safevîler toplumunda daha iyilerdir, ama Osmanlıların öldürücü topları hiç de adil değildir.

Kabul etmek gerektir ki, Knolles Osmanlıları sıklıkla barbar, zalim ve hain (*barbarous, cruel and treacherous*) olarak tasvir etmiştir; inançlarını da sahte, sultanlarını öfkeli tiran olarak nitelemiştir. Egemen oldukları yerlerin, dağların, nehirlerin ve benzeri şeylerin adlarını "barbarca" değiştirdiklerini yazmıştır. Ancak bütün bu yaklaşımlar, Parry'nin de değindiği üzere, Batı edebiyatında normal yaklaşımlardı, hatta zorunlu karalamalardı. Unutmamak gerektir ki, Osmanlı fütuhâtı karşısındaki *Millet-i Mesihîyye*, terazinin Osmanlı kefesini oluşturan edebiyatta benzer tasvirler içinde "başka"laştırılmıştır, "küffar"dır. Bütün bu zorlamalara karşın Knolles tek yanlı lekeleyen bir tarihçi değildir; Osmanlı başarısının görkeminden en çok etkilenen kişilerden birisidir. Olumsuz vasıfları yansıtan sözcüklerin yerini ihtişam, heybet, yücelik ve sınırsız egemen olma arzusu (*splendour, formidable, greatness, infinite desire of sovereignty*) gibi tanımlar alabilmiştir. Ona göre, iyilik yapan ödüllendiriliyor, saldırgan ise cezalandırılıyordu Osmanlı yönetiminde. Roma imparatorluğu dışındaki imparatorluklardan aşağıda değildi. Kısacası, Knolles Hıristiyan okuyucu için görkemli bir imparatorluk (*so mightie an Empire*) betimliyordu. Sonuçta, Parry'nin aktardığı cümlelerin içinde övgü ve sövgü ile işlenmiş bir imparatorluk şöyle özetleniyordu:

Bu Osmanlı imparatorluğunun başlangıcını, gelişimini ve sürekli refahını düşündüğünüzde dünyada bundan daha çok hayran kalacağınız veya şaşıracağınız bir şeyle karşılaşmazsınız; büyüklük ve şaşıaada ondan daha muhteşem veya şanlısı olamaz; iktidar ve güçte ondan daha korkunç veya tehlikelisi tasavvur edilemez.³⁰

Tarihçilik açısından bakıldığında, Parry'ye göre, Knolles başarılıydı; kaynakları üstüne düşünmüştü; onları sistematik bir düzene sokmuştu; Khalcondylas, Leunclavius, Menavino, Giovio, Busbecq, Pigafetta ve benzerlerinden yaptığı düzenlemeler yalnızca basit özetler değil, birbirleriyle örülmüş

²⁹ Parry, *Richard Knolles' History...*, s. 62.

³⁰ Parry, *Richard Knolles' History...*, s. 84-85: "if you consider the beginning, progresse, and perpetuall felicitie of this the Ottoman Empire, there is in this world nothing more admirable or strange; if the greatnesse and lustre thereof, nothing more magnificent or glorious; if the power and strength thereof, nothing more dreadfull or dangerous:".

ardarda gelen metinler mahiyetindeydi. Birinci elden kaynak bulamadığı anlarda ikincil kaynaklar kullanırken inanılabilirliklerini gözardı etmemiştir. Parry'ye göre, "eksiklikleri ne olursa olsun, bir tarihçi olarak Knolles, temel yeteneklerinden biri olan materyal seçimini mükemmel" yapmıştır. Normalde İngilizcesi açık ve etkilidir; anlatım sanatı ileri düzeydedir. Osmanlı tarihçiliğinin batıdaki anıtı sayılan Hammer tarihine kadar, yani ondokuzuncu yüzyıla kadar olan süreç için bir başka anıt durumundadır o. Edward Gibbon'ın değerlendirmesine göre Knolles tarafsız değildir. Doğrudur; başka tarihçiler de bunu vurgulamışlardır. Parry de böyle bir yaklaşımı olağan sayarak belirtmektedir. Gerçekten, Knolles dinsel duygusallığını hiç saklamamıştır; ama çağının zorunlu yaklaşımıdır bu.

Hayranlıkla nefret/endişe arasında gidip gelen bin yapraktan fazla tutan satırlarında Knolles kendi değerlendirmesini şöyle yapmaktadır: "bildiğim kadarıyla şu ana dek herhangi birinin katlanamadığı ya da gerçekleştiremediği... bu kadar uzun ve zahmetli bir eser". Çalışmasında bu alıntıya da yer veren Parry ise "değeri uzun süre tanınmamış olan alçakgönüllü bir adamın mütevazı bir talebi" olarak değerlendirmiştir.³¹ Onun tarihçiliği, Hıristiyan dünyanın "başdüşmanı", "kamusal afeti", hatta "dünyanın terörü" diye adlandırılan Türkler üstüne olsa dahi; "Hıristiyan Avrupa görüntüsünü besleyen ve sürekliliğini sağlayan en önemli unsur" olsa bile; Türklerin ezici ihtişamının yanında "uyandırdığı kaygı ve dehşet, Tanrı'nın bir takdiri olmasının yanı sıra Hıristiyanların ihmalinden ve bitmeyen kavgalarından" kaynaklansa dahi.³²

Bugün, burada, tam dört yüzyıl önce belirli önyargılarla ama bin zahmetle yazılmış bir tarihi, yarım yüzyıl kadar önce değerlendiren Vernon J. Parry'nin ve yine yarım asır kadar önce Knolles'ın İngiliz edebiyatındaki etkisini ortaya koymaya çalışan Orhan Burian'ın katkılarını dile getirirken, bir kültür zincirine ekledikleri halkaları da anmış oluyoruz.

31 Parry, *Richard Knolles' History...*, s. 89.

32 A.Çırakman, "Hıristiyanlıktan uygarlığa: Değişen Avrupa imgeleri", *Toplumsal Tarih*, sayı 112, Nisan 2003, s. 34-5.